

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Войцишена О.В.,

*докторка філософії з галузі «Право»,
асистентка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.3.9>

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ІДЕЇ РІВНОСТІ ТА ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ В ЕПОХУ РЕНЕСАНСУ І В НОВИЙ ЧАС

Вступ. На сьогоднішній день під впливом різних кризових явищ роботодавці все частіше просувають (лобіюють) ідеї перегляду фундаментальних засад трудового права, у результаті чого в ряді держав ця галузь права трансформується у т. зв. «право ринку праці» [1, с. 278–279]. В результаті такого концептуально-ідеологічного перегляду цієї галузі права воно поступово втрачає соціальну функцію, а також припускає практику організації трудових відносин, які містять очевидні ознаки дискримінації (найбільш це помітно в частині особливостей регламентації атипових форм зайнятості та забезпечення соціальної безпеки відповідної категорії працівників). Тим часом, збереження статусу правової, соціальної та демократичної держави, заснованої на пріоритеті прав і свобод людини, передбачає неприпустимість нівелювання принципу рівності і заборони дискримінації, в тому числі в сфері праці та зайнятості. Більш того, закріплення цих принципів на рівні законодавства, а також забезпечення їх практичної дієвості є значимим цивілізаційним досягненням людства, яке досягалося протягом багатьох століть, а перш за все – у процесі зародження та розвитку гуманістичного правового світогляду. При цьому особливу роль в становленні та поширенні ідеї недопущення дискримінації зіграли саме епохи Ренесансу і Нового часу, в яких гуманістична правова думка зазнала якісні зміни: в ході переоцінки ролі людини в світі були закладені основи філософських концепцій, що визначили майбутню еволюцію принципу рівності в праві і політиці. Зважаючи на це, видається необхідним проаналізувати ці історичні періоди на предмет передумов для проголошення рівності, а згодом – і для визнання необхідно-

сті заборони будь-якої форми дискримінації, зокрема, у сфері трудових відносин.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Розглядаючи наявну наукову літературу можемо помітити брак наукових напрацювань, в яких комплексно розкриваються передумови розвитку ідеї рівності та заборони дискримінації в епоху Ренесансу та в Новий час. При цьому слід констатувати, що окремі аспекти цього питання вже розкривались у наукових дослідженнях і розвідках ряду українських учених, серед яких: О.П. Васильченко, В.В. Гаєвий, А.І. Гелеш, О.В. Грищук, М.О. Данилов, О.В. Лебедева, О.М. Омельчук, В.В. Пузанова, Ю.С. Сабадаш, Т.В. Чехович та ін. Наукові напрацювання цих учених і дослідників становлять теоретичну основу для з'ясування історичних передумов становлення ідеї рівності у вказані історичні періоди.

Метою статті є з'ясування основних передумов розвитку ідеї рівності та заборони дискримінації в епоху Ренесансу і в Новий час. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: 1) охарактеризувати причини початку Ренесансу та особливі риси гуманістичного правового світогляду того часу; 2) вказати на основі обставини розвитку гуманістичного правового світогляду епохи Ренесансу, що зумовили еволюцію ідеї формальної рівності; 3) проаналізувати особливості переходу людства у період Нового часу та формування протягом цього періоду оновленого світогляду, в рамках якого утвердилась концепція формального розуміння рівності; 4) окреслити передумови зародження і просування ідей про недостатність формальної рівності та необхідність забезпечення рівності людей у фактичній дійсності.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи період Ренесансу зазначимо, що він став наслідком стрімкого розвитку міст, розквіту торгівлі, зміцнення буржуазного класу та національних держав, а також секуляризації європейської свідомості, що поступово розмивали станово-феодална замкнутість та обумовлювали перехід європейців до побудови суспільства, в якому враховуються інтереси індивіда. Саме в таких умовах зароджується ренесансний гуманізм, який спирається на ідею людиноцентризму та підкріплюється її раціональними й світськими інтерпретаціями світу та людської природи. При цьому світоглядну основу цієї епохи заклали Ф. Петрарка, К.А. Гельвецій, П.А. Гольбах та інші мислителі, в чиїх працях простежується поглиблення античного розуміння гуманізму, що трактується як вираз цілісності людського духу і повноти людської природи [2, с. 12].

На відміну від середньовічної свідомості, в якій особистість розумілася головним чином через призму богоцентризму, ренесансний людиноцентризм знову проголошував людину «мірою всіх речей» та наділяв його статусом незалежної і самоцінної сутності, що володіє правом на самовизначення та творчу самореалізацію [3, с. 66–67; 4, с. 52]. Так ключовим нововведенням епохи Відродження стає перенесення центру світобудови на людину як вищу цінність. Тому, якщо для Середньовіччя було характерним теоцентричне уявлення про світоустрій, то гуманісти Відродження вже зосереджували свою увагу на безмежній вірі в людський розум та волю до вдосконалення. Людина при цьому розглядається як істота незалежна та автономна, здатна до саморозвитку, свободи вибору й відповідальної діяльності, а тому будь-які зовнішні обмеження, які принижують людську гідність або пригнічують творчі можливості індивіда, осмислювалися мислителями Ренесансу як антигуманні. Проте, важливо підкреслити, що сама по собі ідея людиноцентризму не зводилася до повної відмови від релігійної традиції: ренесансна думка часто спиралася на християнство, переосмислюючи його крізь призму неоплатонізму і вчення про внутрішню гармонію та богоподібність людини. Звідси виникала своєрідна «синтетична» модель гуманізму епохи Відродження, в якій індивідуалізм (уявлення про самоцінність окремої особистості) поєднувався з християнською етикою милосердя, а також з ідеалами високого культурного і наукового розвитку. Крім того, як відзначають учені, в ренесансній культурі на зміну середньо-

вічному фаталізму приходив розуміння «фортуни» не як невідворотної надприродної сили, а скоріше як символу мінливих соціальних обставин, на які людина може та повинна активно впливати [5, с. 20] (тобто, її майбутнє повинно залежати від її розуму, моральної стійкості та активності). Таким чином, у ренесансному гуманістичному світогляді помітно зростає значення індивідуальних здібностей, освіченості та моральних зусиль людини – факторів, які розглядаються як такі, що визначають успіх людини в суспільстві, незалежно від її походження або станових привілеїв. Подібне трактування безпосередньо вело до ідеї потенційної рівності всіх людей, так як, будучи спочатку вільними істотами, люди зобов'язані реалізувати дане природою (або Богом) право на самовдосконалення.

З огляду на викладене підкреслимо, що одним з найважливіших наслідків ренесансної людиноцентричної думки стала поступова секуляризація середньовічних уявлень про рівність «перед Богом» та їх переведення у категорію «природної рівності» людей. Ця нова концептуальна ідея сформувала основу для подальшого становлення поняття «суспільного договору», згідно з яким люди, володіючи рівними природними правами (на життя, свободу, власність, прагнення до щастя), добровільно об'єднуються в політичне суспільство заради захисту своїх прав [6, с. 366, 371–372]. Тим самим держава знаходить своє природне значення остільки, оскільки вона захищає цю природну рівність і свободу, а будь-яке свавілля чи дискримінація з її боку призводить до втрати правової та морально-етичної обґрунтованості існування самої держави. В силу цього необхідно звернути увагу на дві обставини: по-перше, на основі таких ідей закладався фундамент теорії прав людини, яка в Новий час оформиться у вигляді концепції невід'ємних прав і свобод особистості, а згодом отримає закріплення в законодавстві різних держав; по-друге, ці ідеї поступово проникали в положення законодавства, надихали майбутні буржуазні революції, в яких одним з головних гасел стане вимога «рівності перед законом», яке послужить основою подальшого розвитку демократичних інститутів, а також стане ідейним прикладом для розвитку рухів за гідну працю та рівність в сфері праці.

Що ж стосується розвитку гуманістичного світогляду в Новий час, а також його впливу на становлення ідеї формальної рівності, то з цього приводу слід зауважити, що зазна-

чений історичний період пов'язаний з тим, що протягом цього історичного періоду було сформовано сучасне розуміння сутності рівності, а саме – утверджено ідею формальної рівності та було закладено основу для вибудовування ідеї фактичної рівності. Так, одним з найважливіших факторів трансформації суспільних поглядів стала Реформація, яка проголошувала свободу совісті та особисту відповідальність віруючого, що розширило гуманістичну правосвідомість і підняло питання про права індивіда [7, с. 220]. Найбільш наочно ідеї свободи та обмеження влади проявилися в ході Англійської революції 1640–1660 років, що призвела до утвердження конституціоналізму та парламентаризму, хоча фундаментальні права підданих були проголошені лише в 1689 році в Біллі про права. Важливо відзначити, що незважаючи на те, що цей акт не припускав формального проголошення загальної рівності, сам факт визнання того, що влада виходить з народу та кожен громадянин має право вимагати дотримання законності, знаменував важливий крок до нового розуміння прав людини, у результаті чого були окреслені для подальшого розвитку принципи рівності в цілому і в сфері праці, зокрема.

Концептуальна основа принципу рівності розвивалася під впливом відродження «культу розуму» та зміцненням матеріалістичної картини світу. Зокрема, філософи Нового часу (П. Бейль, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Н. Макіавеллі, М. Монтень, Т. Мор, Ж.-Ж. Руссо, А. Швейцер та ін.) глибоко переосмислювали сутність гуманізму, нерідко протиставляючи погляди на «добро» або «злу» природу людини, яка відбивалася й на ідеї рівності людей. Наприклад, якщо Ж.-Ж. Руссо стверджував, що людина від природи добра, і джерелом її людяності служить її внутрішня природа, то Т. Гоббс, навпаки, виходив з переконаності в початково «злій» природі людини, що вимагає зовнішнього примусу (держави) для підтримки публічного порядку [4, с. 52]. Зазначені підходи та дискусії навколо тлумачення вказаних категорій мали значний вплив на уявлення про характер і масштаби втручання держави в сферу прав і свобод громадян. Крім того, важливо відзначити, що для гуманістичного правового світогляду Нового часу і розвитку ідеї рівності виявилися вирішальними дві тенденції. По-перше, відбувалася моральна реабілітація людини, підкріплена утвердженням її суверенності як морального суб'єкта та правом на задоволення своїх потреб, незалежно від того, до якого класу вона нале-

жить. По-друге, істотно трансформувалося уявлення про соціальну справедливість: у державах того часу здійснювалися демократичні перетворення та поширювалася нова етика, що утвердила загальнолюдські цінності та права людини в якості основних орієнтирів, які знайшли своє закріплення в правових нормах [3, с. 105].

Закономірним наслідком становлення цих ідей стали революції XVIII ст. Так, з 1775 по 1783 роки у США відбувалася Американська революція, в ході якої проголошувалася Декларація незалежності 1776 року, що закріплювала фундаментальні засади, згідно яких «всі люди створені рівними» та «володіють невідчужуваними правами на життя, свободу та прагнення до щастя» [8, с. 35]. При цьому, хоча в США на той момент зберігалось рабство та не забезпечувалася реальна рівність всіх груп населення, значимість даного документа полягала в тому, що вперше на рівні держави була закріплена ідея про те, що рівність – це наріжний камінь політико-правового устрою. У цей же період відбулася й Французька революція 1789–1799 років, яка привела до появи Декларації прав людини і громадянина 1789 року, згідно з якою визнавалось, що всі люди народжуються та залишаються вільними й рівними у правах [9, с. 18], а соціальні відмінності між людьми можуть виправдовуватися лише посиленням на «загальну користь».

Також важливо звернути увагу на те, що розвиток гуманістичного правового мислення, а також поширення ідеї рівності зумовили прийняття в XIX ст. ліберально-демократичного законодавства. Зокрема, в 1804 році у Франції був прийнятий Кодекс Наполеона (Цивільний кодекс), що проголошує рівність громадян перед законом, в силу чого принцип рівності став нормою правотворчості, відповідно до якої одні й ті ж норми застосовуються до громадян, незалежно від їх станового походження. Паралельно у різних державах світу відбувалася відмова від кріпосного права та рабства. Зокрема, в Греції у 1822 році, у Великобританії в 1833 році, в США у 1865 році, в Італії у 1889 році відбулося скасування рабства, а скасування кріпосного права відбулося у 1807 році в Пруссії, у 1848 році в Австро-Угорській імперії, у 1861 році в Російській імперії, у 1864 році в Царстві Польському. Зазначені події були обумовлені тим, що суспільство, натхненне гуманістичними та ліберальними ідеалами, визнавало неприпустимим подальше поширення форм «нерівності за народженням» та відповідну

трудова експлуатація людей, природна рівність яких до цього заперечувалася.

Однак в умовах стрімкого промислового зростання все більш очевидним ставало розбіжність між формальною юридичною рівністю, яка стала на той момент усталеною нормою, а також фактичними соціально-економічними нерівностями, в яких жили люди того часу (насамперед робітники і службовці). Зважаючи на це в Європі почав зароджуватися та стрімко розвиватися робітничий (профспілковий) та жіночий рухи, які у подальшому почали співпрацювати із соціалістичними партіями, разом вимагаючи не лише повсюдного поширення нормативно-правового визнання рівності, а й створення та забезпечення дієвості реальних механізмів забезпечення означеної рівності, включаючи й забезпечення дієвості гарантій надання всім працюючим справедливої заробітної плати, а також поліпшення умов їх праці та соціальної безпеки. Так вже на кінець XIX і початок XX ст., коли в розвинених країнах Європи вже сформувалося громадянське суспільство, стало цілком очевидним те, що без урахування факторів формальної рівності неможливо досягти повноцінної реалізації принципу недопущення дискримінації в цілому й у сфері праці, зокрема. Тому, відповідне розуміння проблематики рівності та її забезпечення стало передумовою створення фабрично-заводського законодавства, яке містило норми соціально-правового характеру, ставши нормативно-правовою основою для подальшого становлення трудового права і законодавства про соціальне забезпечення працюючих громадян [10, с. 61].

Отже, необхідно відзначити, що вже в епоху Нового часу відбулося становлення матеріалістичного гуманізму та поглиблення раціональних уявлень про людину як про вільний та автономний суб'єкт (тобто, такий суб'єкт, що володіє певною суверенністю), для якого властивим є володіння невід'ємними правами, серед яких – право на рівність. Так у результаті розвитку відповідного світогляду й усвідомлення обмеженості тогочасної інтерпретації сутності рівності, суспільством (в рамках революцій, робітничих і жіночих рухів) було поставлено під сумнів необхідність станових перешкод, людина знову проголошувався «мірилом всіх речей», визнавалася необхідність зв'язування ідеї рівності із «загальною ко-

ристю», а також безумовності «рівності усіх перед законом». На цьому ґрунті Новий час став історичним періодом, під час якого відбулося поступове визнання неприпустимості рабства та кріпосної залежності, що сформувало основні підходи до сучасного розуміння змісту рівності, в тому числі й рівності у сфері трудових відносин.

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що хоча у період з XV по XVI ст. ще не існувало такої галузі права, як «трудова право», слід визнати, що гуманістичні ідеї Ренесансу та сформована на їх основі концепція природних прав людини заклали теоретичні засади для визнання неприпустимості приниження гідності людини, в тому числі за допомогою експлуатаційного або дискримінаційного ставлення до найманих працівників. Так за часів Ренесансу принцип рівності набув чітке раціонально-правове обґрунтування, в контексті якого всі люди від природи є рівними за своєю сутністю й наділені свободою, що означає, що будь-які соціальні відмінності, у тому числі пов'язані з походженням або соціальним станом, не повинні вважатись достатнім аргументом для дискримінації чи довільного обмеження прав людини, а також виправдовувати експлуатацію працюючих людей. При цьому вже з початку Реформації та падінням авторитету Церкви, поширенням парламентаризму, поступовим економічним розвитком європейських держав розпочався новий етап переосмислення змісту рівності усіх людей загалом та в сфері праці, зокрема. У цьому контексті слід зазначити, що в міру того як Промислова революція загострювала соціальні протиріччя, боротьба трудящих за поліпшення умов роботи і справедливу винагороду активізувала дискусію про фактичну (а не тільки формальну) рівність і соціальний характер держави. Саме на цьому тлі ідея заборони дискримінації за будь-якими ознаками почала входити в політико-правову дискусію розвинених європейських держав, авторитетність якої посилювалась робітничими і жіночими рухами та соціалістичними партіями, які спільно тиснули на держави з метою становлення фабрично-заводського законодавства та закріплення на рівні законодавства й забезпечення дієвості у практичній дійсності принципу рівності працюючих громадян, забезпечення їх гідними умовами праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пузанова В. В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квітня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 278–280.
2. Сабадаш Ю. С. Гуманізм як феномен італійської культури: монографія. Київ: ДАКККиМ, 2008. 361 с.
3. Гришук О. В., Гелеш А. І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2013. 288 с.
4. Данилов М. О. Процес зародження та розвитку гуманістичного правового світогляду. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 49–54. doi:10.37440/soclaw.2020.04.09.
5. Корх О. М., Кулик Г. Ю. Феномен ризику як об'єкт осмислення в теорії державного управління. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2011. № 1. С. 18–24.
6. Омельчук О. М. Антропоцентризм у концепції поведінки людини в українській філософії епохи Відродження. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 366–373.
7. Лебедева О. В. Розвиток природно-правової теорії як наслідок формування правового світогляду. *Альманах права*. 2014. Вип. 5. С. 218–222.
8. Васильченко О. П. Трансформація ідеї рівності людей у принцип рівності прав і свобод людини та громадянина. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 1. С. 34–38.
9. Чехович Т. В. Правові та історичні передумови закріплення конституційного принципу рівності громадян перед законом у Конституції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 2 (17). С. 17–23.
10. Гаєвий В. В. Еволюція механізму правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку громадянського суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 59–64. doi:10.32782/39221518.

Войцишена О.В. ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ІДЕЇ РІВНОСТІ ТА ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ В ЕПОХУ РЕНЕСАНСУ І В НОВИЙ ЧАС

Стаття присвячена визначенню основних передумов розвитку ідеї рівності і заборони дискримінації в епоху Ренесансу і в Новий час. Автором здійснюється системний аналіз того, яким саме чином ключові гуманістичні правові ідеї, що сформувалися в ці історичні періоди, заклали основу для формування сучасного розуміння принципу рівності, відображеного згодом в трудовому праві і в праві соціального забезпечення. Звертається увага на важливість поворотного моменту, що настав в епоху Відродження: переходу від середньовічного теоцентризму до людиноцентризму та переоцінки ролі особистості в світі. Саме в цей період гуманістичний світогляд набув своєрідний «світський характер», не втрачаючи при цьому зв'язку з богословською інтерпретацією сутності природи людини і рівності людей. Відповідний підхід дозволив мислителям Ренесансу поєднувати ідею свободи та гідності людини з моральними цінностями, успадкованими від теоцентричного розуміння світу та ролі людини в ньому. При дослідженні передумов розвитку ідеї рівності і заборони дискримінації в Новий час наголошується, що істотний вплив на цей процес зробила Реформація, яка проголошувала свободу совісті, зумовила усвідомлення особистої відповідальності людини за свої моральні і соціальні вчинки. Окрема увага приділяється англійській революції і прийняттю Білля про права 1689 року, в результаті яких вперше офіційно утвердився принцип обмеженості королівської влади та право громадян вимагати дотримання закону. Відзначається, що значний вплив на розвиток гуманістичного правового світогляду і становлення за допомогою цього нової концепції рівності людей зумовлювали Американська революція та Декларація незалежності 1776 року, а також Французька революція і Декларація прав людини та громадянина 1789 року. В ході цих подій була юридично зафіксована на вищому рівні ідея рівності всіх людей про невід'ємність свободи кожної людини. При цьому, всупереч законодавчому закріпленню ідеї рівності насправді навіть у найпрогресивніших державах принцип рівності не мав дієвого застосування. Тому, в Новий час у різних державах почалися процеси скасування рабства і кріпосного права, а під впливом робітничих (профспілкових) і жіночих рухів держави почали приймати акти фабрично-заводського законодавства. До кінця Першої світової війни активне громадянське суспільство почало просувати ідеї необхідності забезпечення державою соціальної та фактичної рівності, здатної гарантувати дотримання принципу недискримінацію у сфері праці та інших важливих сферах суспільного буття.

Ключові слова: гуманістичний правовий світогляд, заборона дискримінації, принцип рівності, рівність, сфера праці, трудова дискримінація.

Voytsyshena O.V. PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF EQUALITY AND THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION IN THE RENAISSANCE ERA AND IN MODERN TIMES

This paper examines the principal prerequisites for the evolution of the idea of equality and the prohibition of discrimination during the Renaissance and early modern period. Through a systematic analysis, the author demonstrates how the key humanistic ideas formed at that time laid the groundwork for the modern interpretation of the principle of equality, subsequently influencing labor law and social security law. Particular attention is paid to the pivotal shift that took place in the Renaissance: the move from medieval theocentrism to humanocentrism and the reevaluation of the individual's role in the world. It was during this era that humanistic thought acquired a distinctly

“secular character,” all the while maintaining its connection to theological perspectives on human nature and human equality. This synthesis enabled Renaissance thinkers to align the concepts of human freedom and dignity with moral values that had been inherited from the theocentric worldview and its view of humanity’s place in the cosmos. The study shows that the Reformation, which emphasized freedom of conscience and personal accountability for moral and social conduct, substantially influenced the evolution of equality and the prohibition of discrimination during the early modern period. Special consideration is given to the English Revolution and the 1689 Bill of Rights, which formally introduced the principle of restricted royal authority and affirmed citizens’ right to demand adherence to legal norms. Concurrently, the swift advance of science and rational thought bolstered confidence in human self-determination and the imperative of respecting human dignity. The American Revolution and its 1776 Declaration of Independence, along with the French Revolution and its 1789 Declaration of the Rights of Man and Citizen, are highlighted for their profound effect on the humanistic legal worldview and on forging a new concept of human equality. These developments enshrined, at the highest level, the principle that all people are equal and that each individual possesses an inalienable right to freedom. Nonetheless, even in the most forward-thinking societies of that era, the principle of equality remained only partially effective. Consequently, states gradually moved to abolish slavery and serfdom, and under pressure from workers’ (trade union) and women’s movements, began enacting factory legislation. By the close of the First World War, an increasingly vigorous civil society championed the imperative for the state to ensure social and practical equality – an undertaking deemed necessary to prevent discrimination in the workplace and other significant spheres of public life.

Key words: equality, humanistic legal worldview, labor discrimination, principle of equality, prohibition of discrimination, world of work.

Дата надходження статті: 09.09.2025

Дата прийняття статті: 25.09.2025

Опубліковано: 04.12.2025

